

הנחש והמטה

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי ה' מֶה זֶה בִּידְךָ וַיֹּאמֶר מֶטָה: וַיֹּאמֶר הַשְּׁלִיכֵהוּ אַרְצָה וַיִּשְׁלִיכֵהוּ אַרְצָה וַיְהִי לְנַחֵשׁ וַיִּנָּס מִשֵּׁה מִפְּנֵי: וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה שְׁלַח יָדְךָ וְאַחַז בְּזַנְבוֹ וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיַּחֲזֵק בּוֹ וַיְהִי לְמֶטָה בְּכַפּוֹ: לְמַעַן וַיִּמְיִנוּ כִּי נִרְאָה אֱלֹהֵי ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב: (שמות ד ב-ה).¹

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן לֵאמֹר: כִּי יִדְבַר אֲלֵכֶם פְּרַעַה לֵאמֹר תִּנּוּ לָכֶם מוֹפֵת וְאָמַרְתָּ אֶל אֶהֱרֹן קַח אֶת מֶטָה וְהִשְׁלַח לִפְנֵי פְרַעַה יְהִי לְתַנּוּן: וַיָּבֵא מֹשֶׁה וְאֶהֱרֹן אֶל פְּרַעַה וַיַּעֲשׂוּ כִן כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' וַיִּשְׁלַח אֶהֱרֹן אֶת מֶטָהוֹ לִפְנֵי פְרַעַה וּלְפְנֵי עֲבָדָיו וַיְהִי לְתַנּוּן: וַיִּקְרָא גַם פְּרַעַה לְחַכְמָיִם וּלְמַכְשָׁפִים וַיַּעֲשׂוּ גַם הֵם חֲרָטְמֵי מִצְרַיִם בְּלִהְטִיתָם כֵּן: (שמות ז ה-יא).²

אבן עזרא שמות דיז – מטה האותות

הפירוש הקצר: ואת המטה הזה - הוא אשר נהפך לנחש. ואם השם נטע לך בלבך לב חכמה, תדע דרך הסנה והיד והמים, גם המטה.

הפירוש הארוך: ואת המטה. טעם האותות, שהפך לנחש לעיני ישראל ולתנן לפני פרעה ולהכות בו את היאור ולהעלות הצפרדעים, ולהוציא הכנים ולהוריד הברד, ולהביא הארבה, ולהיות חושך.³

אבן עזרא שמות דג – ישוב כלא היה

אמר יפת: זה המופת רמז כי היה בתחילה דבר רך כמו מטה ונהפך לנחש, וכתוב: "התנים הגדול" (יחזקאל כט ג),⁴ ובסוף ישוב כבראשונה, והיה כלא היה.⁵

אבן עזרא שמות ז טז -

ואמרת - אמור לו ככה, כי זאת תחילת המכות אם לא תשמע, כי המטה אשר נהפך לתנן לא היתה מכה.⁶

¹ כך הוא בפרשת שמות אחר כותלנו, במעמד הסנה, כאשר משה מסרב לשליחות פעם אחר פעם ומפקפק בכך שבני ישראל ישמעו בקולו ויאמינו שאכן הגיע רגע הפקידה ("פקוד יפקוד"). הקב"ה נותן לו אות שמטרתו המוצהרת היא לגרום לבני ישראל להאמין בו ומטרתו הסמויה היא שמשה עצמו יאמין. בהמשך מצטרף שם אות הצרעת שלדברי הפרשנים והמדרשים הוא גם עונש למשה על שהוציא לשון הרע על בני ישראל ואמר: "והם לא יאמינו לי" (שבת צז ע"א, שמות רבה ג יב). ואכן, משה עושה את האותות כאשר הוא בא עם אהרון אל בני ישראל כמתואר בסוף פרק ד. קיצרה שם התורה ואמרה: "... וַיַּעַשׂ הָאֱתָת לְעֵינֵי הָעָם: וַיִּאֱמָן הָעָם וכו' ". והדרשנים ומפרשי המקרא שם מציינים שעשה את אות הנחש בלבד, ואת הפיכת המים לדם שנזכרת מאוחר יותר אצל פרעה במכת הדם, אבל לא את אות הצרעת.

² כאן בפרשתנו, פרשת וארא, חוזר משה ומצטווה לעשות את האותות באופן דומה לעיני פרעה ועבדיו. אך כאן תנן במקום נחש ואין חזרה על אות הצרעת, שכאמור כבר אצל בני ישראל נעלם מפני כבודו של משה. בהמשך הפרשה מצטרף אות (מכת) הדם שלדעת הפרשנים כבר נעשתה אצל בני ישראל ושוב מוזכרים המטה והנחש: "לֵךְ אֶל־פְּרַעַה בְּבִקְרֵה הַנָּה יֵצֵא הַמַּיִמָּה וַיִּנְצַבֶּתָּ לִקְרֹאתוֹ עַל־שֵׁפֶת הַיָּאֵר וְהַמֶּטָּה אֲשֶׁר־נִהַפֵּךְ לְנַחֵשׁ תִּקַּח בְּיָדְךָ". על נושא האותות בכלל כבר דנו בדברינו [תנו לכם מופת](#) וכן בדברינו [למי האותות האלה](#). עניינינו הפעם הם המטה והנחש כסמלים למשה, לבני ישראל ולפרעה, לשעתם ואולי גם לדורות.

³ עם אותו מטה שנהפך לנחש והיה בעצמו למופת, בתחילת שליחותו של משה, יעשה משה את כל המופתים לפני פרעה, מופתים שבעקבותם יאלץ פרעה לשחרר את בני ישראל. המטה הוא הגורם לכל האותות, גם למכת חושך (ולמכות אחרות?) בה הוא לא מוזכר בפירוש, אלא דרך ידו של משה. המטה ישמש אחר כך גם להוצאת המים במדבר כשצמא העם (אבל לא בחציית ים סוף, ראו אבן עזרא שמות יז טז: "כי המטה לא בקע הים", וכן הוא בשמות רבה כא ט, ראו דברינו [הרם את מטך ונטה את ידך](#) בפרשת בשלח). ראו גם הפירוש הקצר לאבן עזרא בשמות ז ט: "ותחילת אותות המטה בעצמו שנהפך לנחש בהר סיני, ואחרית אותותיו שהוציא פרח (במדבר יז, כג)". מנחש ועד פרח, מכות מצרים, המים ביאור ובמדבר - זה המטה בידו של משה. ראו עוד דברינו [ואת המטה הזה תקח בידך](#) בפרשת שמות, באשר לזהות המטה וגלגולו.

⁴ ראו שם יחזקאל ראש פרק כט: "בְּיָדָם שֵׁים פְּנִיךָ עַל־פְּרַעַה מִלֶּךְ מִצְרַיִם וְהִנְבֵּא עָלָיו וְעַל־מִצְרַיִם כֻּלָּה ... כֹּה־אָמַר ה' אֱלֹהִים הַנִּנְיָ עֲלֶיךָ פְּרַעַה מִלֶּךְ־מִצְרַיִם הַתְּנִים הַגְּדוֹל הַרְבֵּעַ בְּתוֹךְ יָאֵרוֹ אֲשֶׁר אָמַר לִי יָאֵרִי וְאֵנִי עֲשִׂיתָנִי". ראו דברינו [לי יאורי ואני עשיתני](#) בפרשת וארא.

⁵ לאחר שהוא דוחה שם (בקטע שהשמטנו) דעות של "חכמי המחקר" שהמטה היבש קיבל לחלוחית של חיות מזריקתו על האדמה הלחה, נראה שאבן עזרא מסכים עם הצעתו של יפת שיש כאן מופת סמלי של הפיכת דבר רך (חלק? נעים למגע?) לנחש, והפיכתו חזרה למקל עץ "והיה כלא היה". לפי זה, "נחש" אצל משה ר'תנין" אצל פרעה הם אותו הדבר (ראו אבן עזרא וארא ז י). כך בדומה גם פירוש דעת זקנים מבעלי התוספות על הפסוק: "ויהי לנחש. מפני מה הראה לו יתברך נחש יותר מדבר אחר? אלא מה נחש נושך וממית, כך פרעה ועבדיו נושכין וממיתין את ישראל. ומה ששב מטה (שחזר להיות מטה), רמז שיהא פרעה ועבדיו יבשין כעץ. אות הנחש והמטה, כבר אצל משה במעמד הסנה ובתחילת השליחות, מכון לפרעה ומרמז על כוחו של הקב"ה להפוך וללוש כל דבר כרצונו. ברצונו מעלה את פרעה לתנן הגדול וברצונו מחזירו לעץ יבש שהיה כלא היה. אחרי שני פירושי אבן עזרא אלה, אולי זכינו שנטָעָה בלבנו מעט מחכמת המטה, אותה סתם ולא פירש אבן עזרא הראשון שהבאנו. מהמעט שרפרפנו נראה שיש לאבן עזרא שיטה שלימה בנושא המטה ואנחנו נתמקד רק בדואליות המטה והנחש.

⁶ קשה עלינו הפרידה מאבן עזרא, אך אל דאגה, ממנו נגיע לפרשנים אחרים ולמדרשים. בהקשר פירושו כאן, ראו רמב"ן שמות ז כג שמסכים: "גם לזאת - למופת המטה שנהפך לתנן וגם לזה של דם. ויותר נכון גם לזאת שהיתה מכה, והיה לו לירא". אבן עזרא

שמות רבה ג יב - נחש למשה ונחש לפרעה

"וינס משה מפניו" - למה נס? לפי שחטא בדבריו, שאילו לא חטא, לא היה נס, שאין נחש ממית אלא החטא ממית, כמו שכתוב במעשה ר' חנינא בן דוסא.⁷ ... והרי אמרנו: למה היה הנחש - כנגד משה, אלא מה אוחה היה לישראל בכך?⁸ א"ר אליעזר: לכך נהפך המטה לנחש, כנגד פרעה שנקרא נחש, שנאמר: "התנים הגדול" (יחזקאל כט ג). ואומר: "ביום ההוא יפקד ה' ... על ליתן נחש בריח ... וְהָרַג אֶת־הַתַּנִּין אֲשֶׁר בַּיָּם" (ישעיהו כז א) - לפי שהיה נושך את ישראל. אמר לו הקב"ה: ראית פרעה שהוא כנחש, עתיד אתה להכותו במטה. וסוף הדברים הוא יעשה כעץ: מה המטה אינו נושך, כך הוא לא ישך.⁹

אלשיך שמות ד ב - סמל ליחסי משה עם פרעה

"מה זה בידך וכו'". כי כמשל הזה, הוא ענין משה עם פרעה. כי כאשר בהיות המטה בידו הוא מטה דומם בלתי מזיק. ובהשליך אותו ארצה, שנפרד ממנו, נס מפניו. ובאחוז בזנבו נעשה מטה. כן היה ענין משה, כי כשהיה פרעה, שהוא נחש בריח, והוא התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו, בהיותו ביד משה שהיה גדל עמו בהיכלו היה מטה ... אך אחרי כן, כאשר השלכתו ארצה שנפרדת ממנו ... כאשר "ויגדל משה ויצא אל אחיו", שיצא מבית המלך ... אז היה (פרעה) לנחש, שבקש להרוג את משה על שהרג את המצרי, "וינס משה מפניו" עד מדין. עם כל זה, בשלחך יד לאחוז בו ותחזק בו לשים פניך נגדו בכח בלי פחד, יהי למטה בכפך כעץ דומם, שלא ירע ולא ישחית לך.¹⁰

רבי בחיי בן אשר שמות ז י - שלושה נחשים

ויהי לתנין. תחילת האותות שעשה לפרעה היה תנין, והוא נחש, כן אמר לו הקב"ה במכת הדם: "והמטה אשר נהפך לנחש". וזה שנהפך לנחש ולא לשאר בהמות וחיות כגון סוס או שור ואריה וזאב, הטעם בזה לפי שהנחש חטא והחטיא את חוה בלשון וכן פרעה הרשע חטא בלשון, הוא שאמר: "מי ה' אשר אשמע בקולו ... לא ידעתי

ורמב"ן, שניהם מדגישים, בפירושים למכת הדם, בתחילתה ובסופה, שמופת המטה והנחש שקדם לה לא היה חלק מהמכות. הוא היה מופת מקדים שהיה צריך לשמש תמרור אזהרה לפרעה ולגרום לו לקחת ברצינות את אזהרות משה ואת ציווי הקב"ה: "שלח את עמי ויעבדוני". בדרך זו שכל המופת היה לפרעה, מדגישים אבן עזרא ורמב"ן שהמופת שנעשה לפני פרעה שונה מזה שנעשה בסנה. ראו אבן עזרא שמות ז י: "ויבוא משה - גם זה מופת שהמטה היה לתנין, ואינו דומה למופת שעשה לישראל, כי לא נהפך רק לנחש. ויפת אמר נחש הוא תנין". ורמב"ן מפרש: "ואשר אמר כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת (להלן ז ט), כי ירצה מופת לו. וצוה במטה שיהיה לתנין, לא נחש כאשר היה בפעם הראשון". מופת המטה והנחש, עשה תחנת ביניים אצל משה בסנה ובמפגש הראשון עם בני ישראל, אבל יעדו הסופי הוא פרעה כפי שנראה גם במקור הבא.

⁷ זה המדרש הקלאסי על כך שלא רק מופת הצרעת, אלא גם הנחש והמטה, היו עונש למשה, כפי שמרחיב רמב"ן בפירושו לשמות ד ג, ראו שם. המפליא בקטע זה של המדרש שהוא מביא את המעשה של ר' חנינא בן דוסא כמסופר בגמרא ברכות לג ע"א, בערוך שהיה עמי ויעבדוני". בדרך זו שכל המופת היה לפרעה, ולא מביא את המקור שהוא במשנה ראש השנה פרק ג משנה ח: " ... וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך: כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים ואם לאו היו נופלין. כיוצא בדבר אתה אומר: (במדבר כ"א) עשה לך שרף ושים אותו על נס והיה כל הנשוך וראה אותו וחי. וכי נחש ממית או נחש מחיה? אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאים, ואם לאו היו נימוקים". וזה דבר חשוב לזכור לקשר עם **נחש הנחושות** שעשה משה (פירוש רבי בחיי בן אשר להלן).

⁸ אחרי האות או אפילו הלקח למשה, שואל המדרש על בני ישראל. היכן האות בעבורם? המשך המדרש נראה כממשיך ומדבר "כנגד פרעה". אז איפה "כנגד בני ישראל"? שתי אפשרויות לפנינו: אחת, שקטע במדרש נשמט. והשנייה, שכל האותות כנגד פרעה הם בעצם "כנגד בני ישראל". למי אכפת לחנך את פרעה? אכפת לחנך ולקומם את רוחם של בני ישראל, דרך ההתעללות בפרעה.

⁹ אכן, יש הרבה "כנגד פרעה". פרעה היה צריך ללמוד לקח, הן מהנחש והן מהמטה. ראו שמות רבה ט ג: "מה הנחש מעוקם אף מלכות מצרים מעקמת דרכיה, לפיכך אמר הקב"ה למשה: כשם שהנחש מעוקם אף פרעה מעוקם. כשיבוא להתעקם אמור לאהרן ויתלה את המטה כנגדו כלומר מזה אתה לוקה". המטה הישר ילמד לקח את הנחש העקום. ובהמשך שם, שמות רבה ט ז: "באותה שעה אמר הקב"ה: אם יבלע תנין את תניניהם של מצרים מנהגו של עולם הוא, נחש בולע נחש. אלא יחזור לברייתו ויבלע את תניניהם. מהו ויבלע מטה אהרן את מטותם? א"ר אלעזר: נס בתוך נס - מלמד שחזר המטה מטה כברייתו ובלע אותן". ולא למד פרעה לקח ולא כפר באלוהותו כאשר יצא את היאור וסיים להתפנות לנקביו בסתר, כפי שימצפה ממנו מדרש שכל טוב, שמות ז טו: " ... ולפני פרעה ולפני עבדיו (שמות ד ל), תקח בידך כדי שיכירוהו ויזכרו הנס הראשון ויסתכל ביאור שהוא אלוהותו ויכפור בו". ראו עוד פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרשת בא י כג כיצד פרעה מתגרה במשה: "וכיון שנהפך המטה לנחש, כסבור היה פרעה שכשפנים הם משה ואהרן. אמר לו פרעה למשה: תבן אתה מכניס לעפרים? ... למה את בא לעשות כשפים, ומצרים הוא מלאה כשפים!". ועל נושא המופתים כנגד הכשפים כבר הרחבנו לדרוש בדברינו **תנו לכם מופת** בפרשה זו.

¹⁰ גם לפירוש אלשיך, אות המטה והנחש, כבר בסנה, היה מכוון לעימות הצפוי עם פרעה. אבל בעוד שפרשנים רבים מתמקדים בצד של פרעה, במסר אליו: הנה ברגע אחד אתה מטה, במשנהו אתה נחש על שחטאת בלשונך, ובעוד רגע אתה חוזר להיות עץ יבש "שהיה כלא היה" - פירוש אלשיך מכוון למישור יחסי משה-פרעה והופך את מופת הנחש או התנין לפני פרעה למעין עימות "חביבון אישי" בין משה המנהיג המשחרר שבא בשליחות אלוהית, ובין פרעה שליט המעצמה הגדולה שבארמונו גדל משה (ובזכותו ניצל). השליחות הייתה קשה למשה לא רק משום שעדיין פחד שפרעה מבקש את נפשו, אלא גם אולי משום הכלל: **בור ששתית ממנו מים, אל תזרוק בו אבן** (במדבר רבה כב ד לגבי נקמת מדין). לא קל למשה המכונה בתורה גם **איש מצרי**, להתעמת עם פרעה, אבי אמו המאמצת **בתיה**. זו משמעות הנחש והמטה, מפרש אלשיך. אתה משה הייתה פעם מטה, מטה שגדל וצמח בחיים שלווים בבית פרעה. אח"כ נתהפך פרעה אליך כנחש ונאלצת לנוס מפניו. כעת אתה תיכנס לארמון פרעה, זקוף וניצב כמטה, ותתעמת עם הנחש. שאגב, הפך גם כאן כבר לתנין, כדברי הנביא יחזקאל לעיל: "התנים הגדול מלך מצרים".

את ה' (שמות ה ב). ומפני זה היה תחילת האותות נחש, לרמוז לו שיענש על חטאו כמו שנענש הנחש, ומצינו שכל המטיח דברים כלפי מעלה נדון בנשיכת נחש. הוא שכתוב: "וידבר העם באלהים ובמשה" (במדבר כא ה), וכתוב: "וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים וינשכו את העם" (שם ו). ועוד, כשם שהנחש מתעקם ומתפשט ואינו מתקיים בענין אחד, כך פרעה הרשע מקשה את לבו ומתחזק ברשעו.¹¹

כלי יקר שמות ד ב – אות לישראל לדורות

"מזה בידך ויאמר מטה וגו'". בשלושה אותות אלו רבו הדעות מצד הספק הנופל בהם ... והקרוב אלי לומר בזה, כי אות ראשון מורה על ישראל שהיו מתחילה בימי האבות בקומתם ובשררתם כמטה זה העומד זקוף ומורה על השררה, כמו שנאמר: "מטה עוזך ישלח ה' מציון" (תהלים קי ב). ואחר כך, בחטאם, נעשו לנחש. כמו שהנחש הלך מתחילה בקומה זקופה, ועל ידי שסיפר לשון הרע בבוראו (שמות רבה ג יב) הושפל מלא קומתו ארצה. כך ישראל היו תחילה בקומה זקופה, ועל ידי שאחזו במעשה הנחש והיו ביניהם דלטורין מביאי דיבה, על כן נעשו כעפר לדוש עם חמת זוחלי עפר.¹² וכאשר סרה הסיבה אשר גרמה להם שפלותם, יחזרו למעלתם. וזה שאמר: "מזה בידך ויאמר מטה ויאמר השליכהו ארצה ויהי לנחש", כי בזה נתן לו אות על גלות מצרים וסיבתו וכי היו ישראל משולים בו כנחש.¹³

שמות רבה כח ד פרשת יתרו – מופת הדואליות וההיפוך

"וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר" (שמות כ א)¹⁴ - שהוא עושה את הכל בבת אחת: ממית ומחיה בבת אחת, מכה ורופא בבת אחת, אשה על המשבר, יורדי הים והולכי מדברות וחבושי בבית האסורין,¹⁵ אחד במזרח ואחד במערב ואחד בצפון ואחד בדרום - שומע כולן בבת אחת. וכן הוא אומר: "יוצר אור ובורא חושך, עושה שלום ובורא רע, אני ה' עושה כל אלה" (ישעיה מה ז) - בבת אחת. בבת אחת נהפך עפר ונעשה לאדם, וחזר אדם ונהפך לעפר ... החושך נהפך לאור, חזר האור ונהפך לחושך ... בתחילתו מהו אומר: "ויהפכו כל המים אשר ביאור לדם" (שמות ז כ), חזר הדם ונהפך למים ... המטה נהפך לנחש, חזר הנחש ונהפך למטה. הים נהפך ליבשה, חזרה היבשה ונהפכה לים ... וכן דיבר: "זכור את יום השבת לקדשו", ואומר: "וביום השבת שני כבשים בני שנה תמימים" (במדבר כח ט). דיבר: "ערות אשת אחיך לא תגלה" (ויקרא יח טז), ואומר: "כי ישבו אחים

¹¹ חזרנו לכאורה לשיטה שמופת הנחש והמטה היה כנגד פרעה. לא רק על שחטא בשעבוד בני ישראל, אלא גם על דבריו הבוטים כנגד הקב"ה, כנגד "אלוהי העברים": "מי ה' אשר אשמע בקולו". אלא שפירוש רבי בחיי בן אשר מרחיב למוטיב הנחש כסמל ללשון הרע ולקלוקל שירד לעולם מתחילתו. שימו לב לאנלוגיה שהוא יוצר בין הנחש של תחילת ספר בראשית והנחש של תחילת ספר שמות, ומשם הוא מתגלגל גם לנחש של סוף ספר במדבר (פרק כא), של בני ישראל שדברו סרה במשה וביציאתם ממצרים, ככתוב: "למה העלינו ממצרים למות במדבר כי אין לחם ואין מים ונפשנו קצה בלחם הקלקל". ראו שם מדרש במדבר רבה יט כב שיוצר קשר ישיר בין נחש ספר בראשית והנחשים השרפים של ספר במדבר: "וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים. מה ראה ליפרע מהם בנחשים? לפי שהנחש פתח בלשון הרע תחילה ונתקלל ולא למדו ממנו. אמר הקב"ה: יבוא נחש שהתחיל בלשון הרע תחילה ויפרע ממספר לשון הרע". אבל כאן מודגש התווך, הנחש של תחילת ספר שמות שעומד בין נחש בראשית והנחשים השרפים במדבר. האם אזכור נחש בראשית ונחש השרפים הוא (רק) כנגד פרעה (מה לפרעה ולנחשים אלה?) או שרבי בחיי מכוון כאן גם כנגד משה? למי הרמז "שיענש על חטאו"? ראו לשון שמות רבה ג יב: "תפס משה מעשה הנחש שהוציא לשון הרע על בוראו". כבר הרחבנו לדון על הנחשים השרפים בפרשת חוקת בדברינו [נחש הנחושות](#) וכן [נחושותן](#) ועל כל הקשיים שמנינו שם, נוסף כעת גם קושי הנחש שבתחילת שליחותו של משה. הנחש והמטה הולכים עם משה לאורך כל שליחותו. מה רוצים המקרא, המדרש והפרשנים לומר בקשר משה-נחש זה?

¹² "זוחלי עפר" הוא כמובן הנחש. הציטוט הוא מפסוק בשירת האזינו, דברים לב כד: "וְיִשְׁן בְּהִמָּת אֲשֶׁלַח בָּם עִם חֲמַת זֹחֲלֵי עֶפְרָה", אבל הכוונה כמובן לנחש שהתקלל כבר בפרשת בראשית, ככתוב, בראשית ג יד: "אָרִיר אֶתְּה מִכָּל הַבְּהֵמָה וּמִכָּל חַיֵּי הַשָּׂדֶה עַל גַּחְגָּךְ תֵּלֵךְ וְעֶפְרָה תֵאָכֵל כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ". נראה שהסמך לכך שבני ישראל במצרים שטופים בלשון הרע, לקוח משמות רבה א ל על דברי משה: "אכן נודע הדבר ... היה משה מהרהר בלבו: מה חטאו ישראל שנשתעבדו מכל האומות? כיון ששמע דבריו, אמר: לשון הרע יש ביניהם, היאך יהיו ראויים לגאולה". ואולי גם רמז אחר עד יוסף שהביא דיבת אחיו רעה אל אבא יעקב ומשם התגלגלה כל הירידה למצרים (בראשית רבה פז א, תנחומא וישב ו). אך ראו לעומתו, המדרש בשיר השירים רבה (וילנא) פרשה ד סימן א (וכן הוא בפסיקתא דרבי כהנא פיסקא יא): "בזכות ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים, שלא שינו את שמם, ולא שינו את לשונם, ולא אמרו לשון הרע, ולא נמצא בהן אחד פרוץ בערוה". ומשה עצמו, כאמור בהערה הקודמת, נתפס על לשון הרע.

¹³ ראו המשך דבריו שני פסוקים להלן: "ודבר זה נרמז למשה במה שנאמר לו אחוז בזנבו וישלח ידו ויחזק בו ויהי למטה בכפו, והוא רמז נכון מאד למה שקרה להם בסוף. כי מגיד מראשית אחרית גילה אורו שיהיו זנב הנחש, דהיינו תוספת שפלות על שפלותם ומשם יעלו להיות מטה מושלים הרודה בפרעה ובכל עמו, ובזה נתן לו הקב"ה אות שבידו יתברך להשפיל ולהרים מן אשפות אביו". לא לפרעה ולא למשה היה מופת המטה והנחש, כי אם לבני ישראל. לעם שקורא מידי שבת בשבתו את סיפורי המקרא ומצוותיו, מספר בראשית ועד דור הבנים הנכנס לארץ, ומכיר היטב את המעלות והמורדות, את המטות ואת הנחשים. אבות האומה היו "בקומתם ובשררתם כמטה זה העומד זקוף ומורה על השררה". ומשפלות הנחש, צריך כל דור לשאוף לחזור לקומת האבות הזקופה, בבחינת: "מתי יגיעו מעשי למעשה אברהם יצחק ויעקב" (אליהו רבה (איש שלום) פרשה כג).

¹⁴ פסוק הפתיחה לעשרת הדברות.

¹⁵ רשימת החייבים בברכת הגומל.

יחדו ומת אחד מהם ... יבמה יבוא עליה ולקחה לו לאשה" (דברים כה ה). וכולם אמרם בבת אחת, הוי: "וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר".¹⁶

העמק דבר שמות ד ד – זנב הנחש נהפך לראש המטה

ויהי למטה בכפו. בידו מיבעי,¹⁷ אלא כאשר החזיק במלוא ידו כמו שאדם אווז מטה במלוא כפו. ... והנה הוא כדרך שאוחזים המטה, היינו בצד העליון.¹⁸ והתבונן בזה, שמתחילה היה זה הצד זנב של הנחש קצה התחתון והגרוע של המטה. ובהיותו בידו של משה נעשה אותו הצד העליון והחשוב.¹⁹ ומזה התבוננו בני ישראל דלא כמו שהיו חושבין שאהרון ושאר חסידי ישראל המה הראשים, ומשה היה כנגדם כמו זנב לאריות. אבל עתה שראו אות המטה, הבינו שמשה התהפך לראש וראשון של ישראל ועל ידו יעשה הקדוש ברוך הוא גדולות, וזהו: "למען למען יאמינו כי נראה אליך" – כלומר, אף על גב שאינך כדאי בעיניהם, מכל מקום, בשביל אלהי אבותם נראה אליך. וכמשל המטה והנחש אשר בשביל משה נהפך מזנב הנחש לראש המטה, כך בשביל ישראל נהפך מזנב לאריות לראש מנהיגי הדור, שהוא משל למטה ושבת ... למען דעת אשר משום איזה אופן שיבקש הקדוש ברוך הוא לעשות דברו, אם בהשגחה נסתרת אם בנס נגלה, וכן אם לצורך גאולה מאיזה צרה, אם לצורך פרנסה כמו ירידת גשמים וכדומה, אם לצורך שמירת השלום, הכל דרכו ורצונו יתברך להתראות ולעשות דברו ע"י הצעיר בעיניו ובעיני הדור. וכמו שמצינו בכמה דורות שנעשה הישועה ע"י אדם שלא היה מקודם מצוין בדור.²⁰

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: נושא המטה והנחש הוא מוטיב מרכזי בספרות הזוהר, ספר הזוהר, תיקוני הזוהר ופירוש הזוהר לתורה. שם נחש הוא דיבור. המטה הוא הוצאת מים מסלע בהכאה ואילו הנחש הוא הוצאת מים בדיבור. ראו זוהר חדש כרך א (תורה) פרשת בשלח נא ע"ב: "ויחננו שם על המים ... ושם שלטו בני ישראל על המים ולא הוצרך המטה. מכאן ולהלאה אצטרך המטה בנחש עלי צור אצל המים ... עדיין במריבה עתידים המים לקטרג ובאותה שעה אצטרך המטה והתיר עליהם הנחש בגלוי לעיניהם ויתקדש שמי. הדא הוא דכתיב: להקדישני במים לעיניהם". ואין אנו בקיאים ברעיונות אלה.

¹⁶ כבר הרחבנו בנושא הדואליות שבתורה, מצוות שלכאורה סותרות זו את זו: איסור אשת אח מול מצוות ייבום, שמירת שבת כנגד עבודת בית המקדש בשבת, איסור כלאיים כנגד כלאיים בציצית, איסור אשת איש כנגד יפת תואר וכו'. כולם נאמרו במעמד הר סיני. ראו דברינו **אסרתי לך התרתי לך** בנושא זה בפרשת ראה, וכך גם בדברינו **זכור ושמו** **בדיבור אחד** בפרשת ואתחנן. ראו גם הספר **גישת התמורות**, הוצאת ישיבת מעלה גלבוע. מה שמעניין כאן הוא החיבור בין ההלכה לאגדה, מדרש הלכה שנשען על מדרש אגדה. מה עניין המעבר מאור לחושך ומחושך לאור, מהמטה לנחש וחזרה למטה, לעניין המצוות שלכאורה מתירות או דוחות מצוות אחרות? האם הדואליות בהלכה מקורה (או הצדקתה) היא בדואליות שבמעשי הבריאה, בדואליות של מופתים בכלל, מופתי יציאת מצרים בפרט? מה בדיוק הקשר? נשמח לגמוא מים ולהוסיף לקח ושמועה טובה מציבור שואבי המים.

¹⁷ ראו הפסוק במלואו שם: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה שְׁלַח יָדְךָ וְאַחַז בְּזַנְבוֹ וַיִּשְׁלַח יְדוֹ וַיַּחֲזֶק בוֹ וַיְהִי לְמִטָּה בְּכַפּוֹ". פתח "בידו" וסיים "בכפו" (ראו גם שני פסוקים קודם: "מה זה בידך"?). על כורחך, אומר העמק דבר (הנצי"ב), יש דברים בגו.

¹⁸ מלוא כף היד אווזת בראש המקל, אולי בפרט במקל מכובד שיש לו ראש עגול מוכסף ומהודר.

¹⁹ אות הנחש שחזר ונהיה למטה היה כפול: עצם החזרה מנחש למטה, והיפוך הזנב והראש. משה מצטווה לאחוז בזנב הנחש והוא שהפך להיות הראש של המטה. קצה המטה התחתון, הפחות יותר, שאותו מקישים בקרקע, נהפך כעת לחלק העליון והמהודר של המטה, לראש המוכסף שיש למקלות של בעלי שררה (נקרא תפוח או כפתור). נס כפול: התהפכות הנחש למטה והתהפכות הראש והזנב.

²⁰ משה הוא "הצעיר" הוא "הזנב" שנהפך לראש. המנהיגות והתשועה לא בהכרח יבואו מ"אהרון ושאר חסידי ישראל המה הראשים", לא ממי שמוחזק בעינינו "גדול או חסיד הדור" או "מצוין הדור". הרבה שלוחים למקום והקב"ה בוחר את מנהיגי הדור ושלוחיו בהתאם לצורך ולעניין, בהשגחה נסתרת או בנס נגלה. נראה שדברים אלה של **הנצי"ב** לא נאמרו כרעיון כללי וכפרשנות לתורה גרידא, ויש לדברים האלה קשר ברור למאורעות העם היהודי בסוף המאה ה-19. על רקע תקופת חייו של הנצי"ב, בעיקר בהקשר לתמיכתו בתנועת חייבת ציון והסבריו מדוע אין לפסול אותה משום שבראשה עמדו אנשים חילוניים. ייתכן שהנצי"ב גם מכון לאישיות מסוימת ונשאיר לשואבי המים לשער מי היא ומה דעתם בנידון. שוב מצאנו הסכמה של הנצי"ב לספר ילקוט ארץ ישראל, שהוא אסופה מתקופת חייבת ציון של מאמרי חז"ל בשבחה של ארץ ישראל, שם הוא חוזר על הפירוש הנ"ל ומוסיף דברים קונקרטיים לתקופה באופן ברור ובהתייחסות ברורה לנדיב רוטשילד: "ואין לנו לחשוב מחשבות כי ראוי היה הדבר הגדול הזה באופנים אחרים ... משום שלא היו יודעים את משה לגדול בתורה ... וגם לא נודע בקדושה ובחסידות שהרי מנעוריו גדל בפלטיין של פרעה ועוסק בחכמות חיצוניות ומלוכב ומדבר כאיש מצרי. ולפי דעות בני אדם היה ראוי יותר שיתראה ה' לאהרון קדוש ה' שהיה נביא עוד במצרים ... וכן לעת הזאת אחרי שאנו רואים שהעיר לב הנדיב להפליא לעשות לטובת היישוב ... אותותיו אלה הן הן דבריו ... ואין לנו להתחכם לאמר שהיה נצרך באופן אחר".